

Die Nederlandse kerkvereniging (1892): die onderwysimplikasies vir Nederland en moontlik ook vir die RSA

J.L. van der Walt
Dept. Fundamentele Opvoedkunde
Potchefstroomse Universiteit vir CHO
POTCHEFSTROOM

Abstract

The unification of churches in the Netherlands (1892) and its implications for education in the Netherlands and possibly for the RSA

A century ago, in 1892, two church groups in the Netherlands, the 'Reformed Churches (dolerend)' and the 'Separatists of 1834' united, thus becoming the Reformed Churches of the Netherlands. To commemorate this important event in ecclesiastical history, the educational circumstances surrounding the two uniting movements are traced in this article. The impact of the unification process on education in the Netherlands itself is then described. The impact of these events in the Netherlands on education in South Africa in the present and in the previous century is also estimated, and the article is concluded by presenting some viewpoints on education in a future South Africa which emanate from this historical overview.

1. Inleiding en doel van die artikel

Dit was in 1992 presies 'n eeu gelede dat twee afskeidingsbewegings uit die Hervormde Kerk in Nederland hulle saamgevoeg het onder die naam *De Gereformeerde Kerken in Nederland* (Weiler *et al.*, 1963:273). Die twee bewegings het onderskeidelik bekend gestaan as die Afskeiding van 1834 en die Doleansie van 1886. Eersgenoemde was meer konserwatief en ortodoks gereformeerd, terwyl laasgenoemde (ook bekend as *Die Nederduitse Gereformeerde Kerke (dolerende)*) meer Neo-Calvinisties in leerstellige benadering was (Weiler *et al.*, 1963:273, 274). Die doel van die oorsig wat in hierdie artikel gebied word, is nie in die eerste instansie om 'n kerkhistoriese oorsig van die gebeure rondom die kerkvereniging te gee nie, maar om in aansluiting daarby kortliks stil te staan by die gepaardgaande onderwysontwikkelinge in Nederland en Suid-Afrika in die 19de en vroeg in die 20ste eeu en om moontlike pers-

pektiewe uit dié gebeure deur te trek vir die Suid-Afrikaanse onderwys in die huidige tydsgewrig.

Om in hierdie opgaaf te kan slaag sal uiteraard oorsigtelike agtergrondsketse gegee word van die Afskeiding van 1834 en van die Doleansie (1886). Hierna sal gewys word op onderwysgebeure in Nederland, wat met die twee bewegings verband hou, waar moontlik aan die hand van die aktiwiteite en beskouing van belangrike figure uit die onderskeie tydperke. Die oorsig word afgerond met 'n bespreking van die onderwysimplikasies van hierdie gebeure in Nederland en die betekenis daarvan vir die onderwys in die afsienbare toekoms in Suid-Afrika.

2. Die agtergrond van die Afskeiding van 1834

In 1798 is die band tussen die kerk en die staat in Nederland as gevolg van die rewolusionêre gees van die tyd verbreek (Burggraaf, 1981a:11).¹ Die gevolg hiervan was dat die kerk se invloed op die staat, die volkslewe en die onderwys afgeneem het, en dat die bepalings van die Sinode van Dordrecht 1618-19 oor die verhouding tussen kerk, staat en skool nie meer gegeld het nie (Burggraaf, 1981a:11). Die Verligting met sy optimistiese wêreld- en mensbeeld het verder sowel kerk as staat ondermyn. Die belydenisskrifte is wel behou, maar die gereformeerde waarheid is al minder verdra. Sedenbederf het ingetree en daar is van die Skrif afgewyk. Slegs 'n 'Opperwese' is aangeroep – ook in die skole – en elkeen was vry om te doen wat hy wou (Van der Zwaag, 1981:24-25). Die Rasionalistiese gedagtes van Locke, die romantistiese invloede van Rousseau, en die Verligtingsgedagtes van Duitse opvoedkundiges soos Von Rochow, Basedow, Salzmann en Campe het inslag in die onderwys gevind. Ook Pestalozzi, sterk beïnvloed deur Rousseau, het met sy nie-sektariese morele onderrig sterk invloed op die onderwys in Nederland gehad. Die Verligtingsideale is nagestreef: die erkenning van die inherente goedheid van die mens (kind), die nastrewe van 'n natuurlike religie, die beklemtoning van die redelike en sedelike aspekte van die mens, die nastrewe van sedelike deugde (Van Brummelen, 1986: 17-18).

Die staat het in die praktyk die beheer van die onderwys aan die Hervormde Kerk oorgelaat, dog die belangstelling in en toesig van die kerk oor die skool het verval. Min van die bepalings aangaande die onderwys, soos gestel op die Sinode van Dordrecht (1618-19), het nog tot hulle reg gekom (Kuiper, 1904:19). Die grootste verval was egter op godsdienstige gebied. Die invloed van die ongehoofsteorieë uit die buiteland wat hierbo vermeld is, het nie slegs in die onderwys

¹ Daar is 'n meningsverskil oor die presiese datum aangesien Van der Zwaag (1981:25) en Gilhuis (1975:26) dit aangee as 1796

nie, maar ook in die kerk gegeld. Nadruk is toenemend gelê op die persoonlike voortreflikheid van die mens. Die grondslag van alles was die verheldering en verryking van die verstand waardeur, so is gemeen, die mens gevorm kon word as redelike skepsel. Die kinders moes dus eers onderrig word in die natuurlike godsdiens voordat hulle ingelig kon word oor die geopenbaarde godsdiens. Godsdiens is verder vervlak tot deug en sedelikheid; dus is slegs onderrig gegee wat tot die beskawing van die nasie sou lei. Skole en onderwys is egter in die proses verwaarloos. Die kerk het sy taak teenoor die skole versaak en die staat het nog nie (ten volle) verantwoordelikheid vir die onderwys aanvaar nie. Omdat die skole en die onderwys op didaktiese terrein nie baie dinamies was nie (slegs geheuewerk is gedoen, en die onderwysers was onkundig dog uiters streng), was die onderwys nie bestand teen die Verligtingsinvloede uit die buiteland nie (Kuiper, 1904:28-38).

Ruimte laat nie 'n uitvoerige bespreking van die volledige geskiedenis van die skole en die onderwys toe nie; daarom word volstaan met die opmerking dat die opeenvolgende onderwysverbandhoudende wette wat aan die begin van die 19de eeu deur die regering in Nederland geformuleer is, almal die vermelde Verligtings- of rewolusionêre gees geadem het: die 1801- en 1803-onderwyswette van Van der Palm, die 1806-wet van Van den Ende, die 1814-grondwet, die 1840-hersiening van die vermelde 1806-wet, en die 1848 Grondwet van Thorbecke, asook die samehangende 1857-onderwyswet van Van der Bruggen. In al hierdie wette is die staatsbeheer en -gesag oor die onderwys erken, en is as oorkoepelende onderwysdoelstelling feitlik deurgaans 'Christelike en maatskaplike deugde' voorgehou. Die onderliggende gedagte hieraan was dat die rasioneel gevormde mens ook die deugdelike mens sou wees (De Jong, 1989:167).

Dit is teen hierdie agtergrond dat die Afskeiding van die H. de Cock-faksie uit die Hervormde Kerk hom in 1834 voltrek. Dit is belangrik om daarop te let dat die Afskeiding nie aan slegs een oorsaak te wyte was nie. Die groepe wat daaraan deelgeneem het, het grootliks in denktrant en bedoeling gevarieer (Weiler *et al.*, 1963:252). Die Verligting se verwerping van God se genade, sy oorskating van die inherente goedheid van die mens, sy verwerping van die 'on-Rede-like' dogma van Jesus as die Seun van God (Hy was volgens Verligtingsdenkers slegs 'n voorbeeldige mens), tesame met die gedagte van deug wat uit die rede vloei, van die natuurlike godsdiens en van die outonoom-verklaarde rede, het die leer van die Skrif verdring. Hierdie denkwyse het ortodokse Calviniste aangespoor om weg te breek van die Hervormde Kerk wat na hulle oordeel deurdronge van hierdie invloede was (Van Brummelen, 1986:15-16).

Hierdie Afskeiding deur ortodokse gereformeerdes (die Christelike Afgescheiden Gereformeerde Kerk) was heeltemal van 'n ander aard as die aristokratiese en internasionale aard van die ontwakingsbeweging bekend as die Réveil (wie se

aanhangers in die Hervormde Kerk gebly het (De Jong, 1989:176) en waarvan sommige eers in 1886 tydens die Doleansie van die Hervormde Kerk afgeskei het) (vgl. 4. vir 'n bespreking van die Réveil). Die Afsgekeidenes was oorwegend gewone mense sonder veel aansien en ontwikkeling. Hulle het teruggetrokke en konserwatief gelewe in die gees van die Nadere Reformasie, en hulle moes vir etlike jare na die Afskeiding nog baie verguising en miskenning verdra (Schutte, 1989:15-17). Onder hierdie voormalige lidmate van die Hervormde Kerk was daar dus 'n terugkeer na die leerstellinge van die Reformasie, veral soos geformuleer deur Calvyn. Die Afskeiding kan dus beskou word as 'n "ortodokse herlewing" (De Jong, 1989:167-168).

3. Die Afsgekeidenes gee aandag aan die onderwys en stig eie besondere skole – soms onwettig

Ten spyte daarvan dat hulle nie hoog geleerde mense was nie, nie groot leiers gehad het nie, en nie tot die aristokrasie behoort het nie, het die Afsgekeidenes besef dat daar onverwyld aandag gegee moes word aan die skole en die onderwys van hulle kinders. Hulle het hulle verset teen die heersende 'nasionale' onderwys tot 'alle Christelike en maatskaplike deugde', en het dadelik eie skooltjies begin stig. Daarvoor was owerheidstoestemming ingevolge die vermeldde wette (kyk 2) egter nodig en dié is meestal geweier. Hierdie struikelblok het die Afsgekeidenes nie daarvan weerhou om onwettige skole aan die gang te hou nie, en hulle is daarvoor deur die owerheid vervolg. So het die skoolstryd onder meer ontstaan. Hierdie skoolstryd het wesenlik oor twee sake gehandel: die vryheid om self skole te stig, en die Christelike karakter van die onderwys (Schutte, 1977:74). Die Afsgekeidenes is onder meer in hulle stryd deur die Réveil-leier, Groen van Prinsterer, met pleidooie ter bevordering van eie gereformeerde skoolonderwys ondersteun (Gilhuis, 1975:64).

Die eerste skool wat gestig is, was in die dorp Smilde, en dit het gebeur selfs nog voordat 'n kerkraad deur die Afsgekeidenes aldaar verkies is. 'n Week later is die skool deur die staat gesluit en is die onderwysers gedagvaar. Teen 1840 het die Afsgekeidenes andermaal vir die vrye skool gepleit, maar in 1842 het die koning besluit om die *status quo* ingevolge die vermeldde wette te behou, ten spyte van Groen Van Prinsterer se pleidooie. Die Afsgekeidenes het daarna besluit om hulle kinders tuis te hou en/of skole te stig en laasgenoemde met eie fondse te laat onderrig. Teen 1844 was baie meer mense as slegs die ouers onder die Afsgekeidenes ontevrede met die gebrek aan 'n positiewe Christelike karakter in die openbare skole (Van Brummelen, 1986:25).

In die onwettige skole van die Afsgekeidenes is daar egter positief-reformatoriese onderwys gegee. Verlaas die Bybel, die Kategismus en kategismusboekies is gebruik. Die sluiting van die skole is probeer verhoed deur aan te voer dat slegs

Godsdiensoonderrig in die skole gegee is en daarvoor was 'n lisensie nie nodig nie. In dié proses het die leerlinge egter ook 'terloops' leer lees en skryf (Gillhuis, 1975:69-71).

4. Die Réveil en die onderwys

Die Hervormde Kerk, waarvan Groen van Prinsterer, en later ook A. Kuyper, lidmate was, was teen die veertigerjare van die 19de eeu nie ten gunste van eie Christelike skole nie (Van Brummelen, 1986:27-28). Ook voorstanders van die eties-irenieese rigting, soos J.J.L. van der Bruggen, wat in 1857 verantwoordelik was vir 'n nuwe onderwyswet, was ook lidmate van die Hervormde Kerk. Laasgenoemde groep het die klem gelê op persoonlike bekering en die persoonlike gedrag van die Christen in die politiek, die onderwys en die skool. In instellings of strukture soos 'n Christelike staat of skool het hulle geen heil gesien nie. Godsdiensoonderrig was vir hulle 'n saak van innerlike oortuiging. Hulle het dus klem gelê op die Christen *in* die skool, onderwys, politiek en nie op Christelike strukture nie (Schutte, 1977:107). Van der Bruggen het om hierdie redes vir Groen van Prinsterer en ander eksponente van die Réveil diep teleurgestel met sy 1857-wet wat volhard het met slegs 'Christelike en maatskaplike deugde' en 'n Christendom bo geloofsverdeeldeid in die openbare skole. Van der Bruggen het ook saam met Groen van Prinsterer, Lohman en andere deel van die Réveil gevorm, maar vanweë sy eties-irenieese benadering het hy met die 1857-onderwyswet nie die saak van die Christelike openbare skool probeer bevorder nie (Van Brummelen, 1986:11; vgl. Ploeger, 1942:95).

Anders as die Afskeiding van 1834 het die Réveil sy aanhang veral onder die aristokrasie en vooraanstaande leiers soos Groen van Prinsterer en Van der Bruggen gevind. Hulle het die Hervormde Kerk as verstar beskou en wou daar nuwe lewende inblaas deur nadruk te lê op persoonlike bekering, warmte van geloof en godsdienstige ywer. Hulle wou die kerklike formalisme van die tyd deurbreek, en het ook – in teenstelling met die amptelike standpunt van die Kerk – Christelike skole bepleit en die stigting daarvan ondersteun. Om hierdie rede het Groen van Prinsterer die pogings van die Afsgekeidenes om eie gereformeerde skole op te rig ondersteun (Van Brummelen, 1986:21-22). Sowel die eksponente van die Réveil as die Afsgekeidenes het die persoonlike geloof as belangrik beskou, maar die Réveil-mense het in die Hervormde Kerk gebly om dit van binne te probeer hervorm. Die Réveil en die Afsgekeidenes kon dus in sommige opsigte wel met mekaar saamwerk, maar was in ander opsigte vir mekaar 'n verleentheid. Die Réveil wou byvoorbeeld skole onder beheer van ouerverenigings plaas om te verhoed dat kerklike leerstellige verskille 'n rol in die skoolse onderwys speel. Hulle wou dus oerbetrokkenheid by die onderwys verhoog. Daarteenoor het die Afsgekeidenes nie sulke verhewe ideale gekoester nie: hulle wou slegs eie vrye gereformeerde skole hê en nie staatskole nie (Van Brummelen, 1986:26-27).

Die onderwys in die Réveilskole wat ontstaan het, was weens die beter opgeleide onderwysers daarin werksaam, beter as dié in Afscheidingskole waarvan die onderwysers maar gewone, swak opgeleide mense of predikante was. Die Calvinistiese leer was sentraal in die Afsgekeidenes se skole. Die Afskeiding het 'n stryd om oorlewing gevoer. Die landverhuising van Afsgekeidenes na Noord-Amerika tussen 1845 en 1849 kan gewyt word aan die feit dat daar nie vryheid van godsdiens en onderwys in die Nederland van dié tyd was nie (Van Brummelen, 1986:32-33). Teen hierdie agtergrond kan ook die koms van ds. D. Postma uit die geleedere van die Afsgekeidenes na Suid-Afrika in 1858 gesien word (Schutte, 1989:17). Hy het sowel op kerklike as op onderwysgebied kosbare ervaring in Nederland opgedoen wat hy in Suid-Afrika verder kon toepas (Schutte, 1989:26). 'n Voorbeeld hiervan was dat Postma, soos die Afsgekeidenes in Nederland, die stigting van vrye Christelike skole, gefinansier deur die ouers, bepleit het (Van der Vyver, 1958:12; Bingle, 1959:87).

5. Modernisme, Doleansie en die onderwys

Teen 1870, toe Kuyper op die voorgrond tree, het Nederland teen 'n snelle tempo begin moderniseer, en nuwe geestelike en sosiale verhoudinge was aan die orde van die dag. Die Réveil was toe verby sy hoogtepunt en het nie meer 'n sterk invloed uitgeoefen nie. Modernisme en die gepaardgaande vrysinnigheid was vin-nig en sterk aan die ontwikkel, maar daarteenoor het die Neo-Calvinisme onder-leiding van Kuyper al harder gepoog om dit teen te staan.

Die Modernisme het naanlik gebreek met die historiese Christendom, by name die beginsels van die 16de-eeuse Reformasie. Die gereformeerde belydenis vol-gens die Sinode van Dordrecht (1618-1619) is opsy geskuif. Die Modernisme was 'n algemene jag na vernuwing – nuwe dinge is gesoek in die plek van die gereformeerde ortodoksie (D'Assonville, 1986:11). In die liberale kamp, ook in Hervormde Kerk-geleedere, het allerlei jong-liberale (modernistiese) denkbearde ontstaan. Ook die arbeidersbeweging en die sosialisme het begin kop uitsteek (Schutte, 1977:117-118).

Reformatoriese Christene het nie vrede gehad met die Modernisme wat die Kerk binnegesluit het vanweë die tydgees van die Verligting nie (Smitskamp, s.a.:14). Juis as gevolg van hierdie tydgees kon die klassieke humaniste (waaronder libe-raliste) en die modernistiese, vrysinnige Christene van die laat 19de eeu mekaar in sekere opsigte vind, byvoorbeeld in die gedagte van 'n samewerkingskool (= samewerking oor geloofsgrense heen). Die reformatoriese Christene het egter so 'n 'neutrale' benadering tot die skool verwerp en die humanisties-wysgerige an-tropologie daaragter onaanvaarbaar gevind. Hulle het daarteenoor aangedring op die skool met die Bybel (Kalsbeek, 1977:51). Hoewel die Hervormde Kerk (se-dert 1798) los van die staat was, het daar tog finansiële bande tussen die twee

verbandstrukture bestaan, wat veroorsaak het dat die kerk nie soewerein oor sy eie sake kon besluit nie. Die staat het byvoorbeeld sekere modernistiese teoloë toegelaat om die sinodes met hulle gedagtes op sleeptou te neem (Langley, 1989:7). Ook die onderwysideaal om deugde (gebore uit intellektuele vorming) by kinders tuis te bring is indertyd aan die Modernisme gewyt (Schutte, 1977: 111).

Ds. S.J. du Toit, wat in 1881 Superintendent van Onderwys in die Zuid-Afrikaansche Republiek geword het, het kontak met A. Kuyper gehad en eersgenoemde se gedagtes oor die onderwys (byvoorbeeld die ortodoks-Christelike karakter sowel as die nasionale inslag daarvan) het invloed van Kuyper verraai (vgl. Venter, 1929:38; Ploeger, 1942:103). Soos Kuyper wou Du Toit niks weet van onderwysers uit die moderne (= vrysinnige) godsdienstige rigting in Nederland nie (Schutte, 1989:28).

Vanaf 1880 het die geestelike ontwaking weer opgevlam met Kuyper as leiersfiguur (Langley, 1989:1), en die Doleansie het in 1886 aangebreek (D'Assonville, 1986:14). Volgens Smit (1986:5) was die Doleansie 'n verset teen die invloed van die moderne rigting soos voorgestaan en gepropageer deur byvoorbeeld Scholten, Keunen, Hoekstra en andere, sowel as teen die invloed van die eties-irenieuse rigting waarin die nadruk geval het op die innerlike, subjektiewe geloofslewe. Die aanbreek van die Doleansie het 'n beroering in die onderwys, veral op die plaaslike vlak gebring. Skoolhoofde wat hulle by die dolerendes gevoeg het, is deur hervormde kerkbesture ontslaan. Ook as die kerkraad gedoleer het en die skoolhoof nie, is die hoof soms ontslaan en onmin het ontstaan as die dolerendes op Sondae die skoolgeboue wou gebruik (De Jong, 1989:176-177).

Reeds vanaf 1870 het Kuyper, bygestaan deur Lohman, hom beywer vir die finansiële gelykberegtiging van die besondere skole (De Jong, 1989:169). In 1869 al het hy ook gevra vir die skraping van die woorde 'Christelike deugde' in die skoolwet, sodat die openbare skool werklik neutraal kon word (dit wil sê sy ware karakter kon toon) en reformatoriese ouers hulle kinders na besondere reformatoriese skole sou kon stuur. Hy wou kerk en staat geskei hou omdat hy die oorheersing van die opkomende sosialistiese staat gevrees het (Schutte, 1977: 130). Kuyper het in 1874 aangedring op die vryheid van die skool van sowel die staat as die kerk (Wirtz, 1926:45). Ook het hy die gedagte aan die vrye skool bevorder; by hom was nog nie die gedagte van die skool as verlengstuk van die ouerlike opvoeding aanwesig nie (Waterink, 1941:11). Saam met H. Bavinck het hy teen die einde van die 19de eeu op eksplisiete filosofiese gronde die gedagte bevorder van skole wat deur *ouerverenigings* gestig en beheer word en 'n Christelike pedagogiese benadering vergestalt (Van Brummelen, 1986:14).

In die Tweede kamer het Kuyper en sy Anti-rewolusionêre Party (opgerig 1879) toenadering gesoek tot die Rooms-Katolieke, wat hulle ook vir die besondere

skool beywer het. So het die skoolkwessie aan die einde van die 19de eeu 'n belangrike politieke speelbal geword (De Jong, 1989:177). Kuyper het in sy pogings voortdurend aandag gegee aan die vraag: hoe kan vorm gegee word aan die Christelike onderwys? Die indruk bestaan egter dat Kuyper c.s. die pedagogiese ter wille van die politiek verwaarloos het. Die eerste belangrike bydrae op die terrein van die pedagogiese self het eers teen 1904 gekom met die optrede van H. Bavinck, hoogleraar aan die Vrije Universiteit (VU) (De Jong, 1989:186).

6. Die kerkvereniging in 1892 en die onderwys

Die voorgaande oorsig het die agtergrond van en die verwickelinge rondom die twee kerke/kerkgroepe probeer skets wat in 1892 by die kerkvereniging betrokke was, naamlik die Afsgekeidenes en die Dolerendes. Aandag is hierin veral bestee aan die tydgees, die filosofiese strominge en die optredes van enkele belangrike figure betrokke by die twee bewegings (Kuiper, 1904:220).

In 1901 het Kuyper die Eerste Minister van Nederland geword, en hy moes weer eens die besondere Christelike en ander 'konfessionele' skole teen aanvalle ten gunste van die openbare skool verdedig (Gillhuis, 1975:174-175). In dié proses het hy die salarisse van die onderwysers in die besondere skole bestendig, maar het hy hom tog ook verplig gevoel om die onderrigtyd vir Bybelse geskiedenis in die besondere skole te verminder (Ceton, 1902:4; Langendijk, 1937:9). Nog steeds het die openbare skool norm gebly: sy subsidiebepalings het byvoorbeeld beperkinge in die vryheid van die besondere skole meegebring (Kalsbeek, 1963: 227). Dit is veral aan die ywer van Kuyper en sy medestanders te danke dat die gedagte van die religieuse en lewensbeskoulike versuiling (saamgroepering van 'n groep mense met dieselfde of soortgelyke lewensopvatlike oortuigings) in die onderwys in Nederland deurgevoer kon word (Schutte, 1989:11). Deur Kuyper en ander voorstanders van die Neo-Calvinisme het Nederland tussen 1880 en 1940 'n plurale, versuilde samelewing geword (Schutte, 1989:19). 'n Voordeel hiervan is dat Kuyper c.s. byvoorbeeld die reformatoriese volksdeel teenoor die mag van die staat en teenoor 'n algemene Christendom kon organiseer (Schutte, 1989:34).

Die tydperk 1880 tot 1940 is ook gekenmerk deur stryd om die vryheid van die Christelike skool, 'n skool vry van die owerheid. Daar is gestry vir bestuur deur die betrokkenes, vir die onderwys wat die ouers verlang, vir 'n skool met die Bybel in die sentrum, die skool met die Bybel. Daar is gestry vir finansiële gelykberegtiging vir die besondere skool en ook vir die Christelike karakter van die skool in die aangesig van voortgaande sekularisme. Almal het nie eners oor hierdie sake gevoel en gedink nie. Elkeen het op sy eie gewerk in die rigting van die 'Onderwysvrede' wat in 1917 behaal is, en wat in die *Lager Onderwyswet* van 1920 (die De Visser-wet) beliggaam is (De Jong, 1989:14).

Hoewel Kuyper se regering in die 1905-verkiesing verslaan is (Gillhuis, 1975:179) deur die liberales en die sosialiste wat op die toneel verskyn het, was Kuyper se werk nie vrugteloos nie. Die Heemskerk-regering (1908-1913) het byvoorbeeld die subsidie aan die besondere skole vergroot. Dié regering kom in 1913 met 'n gedagte wat Kuyper reeds as ideaal gestel het: die vrye (besondere) skool is die reël, die openbare skool die noodmaatreël indien ouers hulle plig sou versuim. Die regering verloor egter in 1913 die verkiesing teen die liberales. Die liberaal, Cort van der Linden, se regering bring tog 'n einde aan die skoolstryd as hy in die De Visser-wet (1920) die gedagtes van die vryheid van die skool en volkome finansiële gelykberegtiging vir die besondere skool erken, in ruil vir die uitbreiding van algemene stemreg (De Jong, 1989:181-184). Hierdie wetgewing berei die weg voor vir die grootskaalse bywoning van die besondere skole in die daaropvolgende jare (Waterink, 1962:5).

7. Enkele gedagtes oor die implikasies van hierdie gebeure vir Suid-Afrika

Melding is reeds hierbo gemaak van Postma se koms na Suid-Afrika (1858), en die invloed van Kuyper op S.J. du Toit. Rondom die begin van hierdie eeu het baie Transvaalse Afrikaners hulle aangetrokke gevoel tot die Protestantse ortodoksie van Kuyper c.s. in Nederland, dit wil sê ná die kerkvereniging. Baie onderwysers is uit hierdie Nederlandse kringe gewerf en hulle het 'n belangrike invloed gehad op die kulturele lewe in die Transvaal. Baie Suid-Afrikaners wat in Nederland gestudeer het, veral in Kampen en aan die Vrije Universiteit, het die Protestantse ortodoksie uit hierdie kringe teruggebring na Suid-Afrika. Die Potchefstroomse Universiteit (PU), wat uit die Teologiese Skool van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika ontstaan het, het byvoorbeeld aanvanklik baie na 'n dogterinstelling van die Vrije Universiteit gelyk. Sowel J.D. du Toit as F. Postma van die PU, was studente aan die Vrije Universiteit. Hulle het hulle beywer vir 'n vrye Christelike universiteit vir Suid-Afrika en vir die beoefening van die wetenskap in die lig van die Woord van God (Van der Vyver, 1969:101). Baie Suid-Afrikaanse wetenskapsterreine is en word gerig deur die denkstelsels van Kuyper en ander geleerdes van die VU, byvoorbeeld Dooyeweerd en Vollenhoven (Van der Walt, 1989:9). Die Nederlandse teologie en die Neo-Calvinistiese lewensbeskouing – soos verkondig deur Kuyper, Bavinck en andere – het spoedig in Suid-Afrika bekendheid verwerf. Die opvoedkundige arbeid van Bavinck, Waterink (De Jong, 1989:186-7) en andere is ewe bekend. Volgens Schutte (1989:30-33) is die apartheidsbeleid selfs in sekere kringe uit hierdie Christelik-nasionale opvattinge gebou en geregverdig (byvoorbeeld uit die gedagtes van identiteit en soewereiniteit in eie kring).

Hierdie studie van die gebeure rondom die Afskeiding, die Doleansie en die kerkvereniging in Nederland in die vorige eeu is onderneem met die verwagting om sekere insigte vir die onderwys in die RSA van die toekoms daaruit te put. Die volgende gesigspunte het na vore gekom:

- * Die gebeure wat beskryf is, toon dat die stryd om Christelike onderwys en Christelike skole onverpoosd voortduur. Ook in die RSA van die toekoms sal hierdie stryd om Christelike onderwys en skole waarskynlik met ywer en sonder ophou voortgesit moet word, afgesien van hóé ongunstig die omgewing daarvoor word.
- * Die skoolstryd van die 19de eeu toon dat die kerk as instituut (ook in die vorm van plaaslike kerke) 'n besondere bondgenoot is van onderwysmense wat stry om die verkryging van Christelike onderwys en skole. In die RSA van die toekoms sal die kerk steeds as bondgenoot in die stryd betrek moet word, mits die kerk hom binne sy bevoegdheidsterrein sal hou en nie die professioneel-didaktiese terrein van die skool of die versorgingsterrein van die ouers betree nie.
- * Dit val op dat 'n staatsondersteunde skolestelsel presies 'n eeu na die kerkvereniging in Nederland in die onderwys vir blankes in die RSA in werking tree.
- * Kuyper, die leier van die Doleansie, het nie daarin geslaag om tydens sy regeringstyd tussen 1901 en 1905 gelyke finansiële beregtiging vir die besondere skole deurgevoer te kry nie – dit is eers in 1920 met die *De Visser Lager Onderwijs-wet* bereik (Schutte, 1984:40). In Suid-Afrika het sake heel anders as in Nederland verloop: vanaf 1967 was die openbare onderwys vir blankes volgens wetgewing veronderstel om Christelik te wees en is die onderwys volledig deur die owerheid gefinansier (Schutte, 1984: 38). Vanaf 1992 is daar van ouers verwag om sowat 13% van die finansiering van voormalige openbare (staat)-skole te dra (Theron, 1992:13). In hierdie opsig verskil die onderwysgeskiedenis van blankes in die RSA dus met dié in Nederland.
- * Daar word dikwels deur Nederlandse onderwyskundiges gekonstateer dat ouerbetrokkenheid en -belangstelling in die skole en onderwys verflou het sedert die beginsels van die vryheid van die onderwys en van die finansiële gelykberegtiging van die besondere skole in 1920 erken is. Ouerbetrokkenheid het tot so 'n mate verflou en vervaag dat sedert die promulgering van die sogenaamde *Mammoetwet* van 1968 daar telkens stemme opgegaan het vir die afskaffing van versuiling en van besondere skole, aangesien daar in wese weinig lewensbeskoulieke verskille bestaan tussen hierdie soort skole en die 'sekulêre' openbare skole (Burggraaf, 1981b:234). Die ouers het,

vandat die skoolstryd in 1920 gewen is, tevrede toegesien hoedat die staatsowerheid ook die besondere Christelike skole finansier, en algaande hulle verantwoordelikheid vir die bepaling van die gees en lewensbeskoulike rigting van die besondere skole verwaarloos. In die onderwys vir blankes in die RSA het daar in 1992 'n stap in die omgekeerde rigting plaasgevind. Omdat die staatsowerheid/regering in die RSA nie langer kon bekostig om die onderwys vir blankes volledig uit die staatskas te finansier nie en ouers 'n substansiële geldelike bydrae moes maak, is die ouers in 'n groot mate geruk uit hulle betreklike gerustheid oor die Christelike karakter en identiteit van die onderwys en die skole wat sedert 1967 ingetree het (Theron, 1992:13).

- * Die Afskeiding, die Doleansie, die kerkvereniging en die gebeure wat met hierdie verskynsels gepaard gegaan het, het maar weinig te doen met wat 'n mens moontlik in die toekoms in die RSA en veral in die onderwys te wagte kan wees, maar dié gebeure onderstreep die waarheid dat om gereformeerd te wees beteken om voortdurend te reformeer – steeds terug na Skrifgetroue en Skrifgebonde beginsels.
- * Miskien breek *dié* skoolstryd vir Christene in die RSA eers aan in die aanstaande staatkundige bedeling: 'n stryd om die blote bestaan en behoud van Christelike skole. Vanweë die andersoortige kultuur-historiese omstandighede in die RSA aan die einde van die 20ste eeu sal die stryd totaal anders wees as die skoolstryd in die 19de eeu in Nederland. Tog sal dit om die erkenning en praktykmaking van dieselfde beginselsake gaan: die vryheid om eie Christelike skole op te rig en in stand te hou; die bekostiging van die skole; ouerverantwoordelikheid en -betrokkenheid, die verantwoordelikheid van kerk, staat, skool, gemeenskap, georganiseerde onderwysprofessie en ander belanghebbendes in onderwysvoorsiening, die plek van Bybelonderrig en Christelike vakonderrig. Hierdie stryd sal ook met dieselfde ywer, toewyding en deurstellingsvermoë as die 19de-eeuse skoolstryd in Nederland gevoer moet word.

Bibliografie

- BINGLE, P W. 1959. Die Gereformeerde Kerk en die onderwys in Suid-Afrika, 1859-1959. Potchefstroom : PU vir CHO (D Ed Proefskrif)
- BURGGRAAF, M. 1981a. Waardebepaling van het Christelijk onderwys. (*In* Bregman, C. & Kole, I A. reds. *Visie op het onderwijs. Contouren van een gereformeerde beschouwing van de school.* Kampen : JH Kok p 10-15)
- BURGGRAAF, M. 1981b. De nieuwe schoolstrijd. (*In* Bregman, C & Kole, I A. reds. *Visie op het onderwijs. Contouren van een gereformeerde beschouwing van de school.* Kampen : JH Kok p 233-237)
- CETON, J.C. 1902. Vrije school of verplichte staatsschool. *De Nieuwe Tijd*, Jan.-Feb.

- D'ASSONVILLE, V.E. 1986. Doleansie '86 – Verset teen die Modernisme. (*In* Van der Walt, B.J. red. 1986. Die Doleansie: 1886-1986. Herdenking van 'n hervorming uit die 19de eeu. Potchefstroom : IRS. p. 11-17.)
- DE JONG, K. Ozn. 1989. Die protestanten en het onderwijs. (*In* De Bruijn, J. red. Bepaald gebied. Aspekten van het protestants-christelike leuen in Nederland in de jaren 1880-1940. Baarn : Ten Have. p. 166-188.)
- GILHUIS, T.M. 1975. Memorietafel van het christelike onderwijs. Kampen : J.H. Kok.
- KALSBEK, L. 1963. Theologiese en wijsgerige achtergronden van de verhouding van kerk, staat en skool in Nederland. Kampen : J.H. Kok.
- KALSBEK, L. 1977. Een skool met of sonder bybel? Kampen : J.H. Kok.
- KUIPER, J. 1904. Geschiedenis van het christelike lager onderwijs in Nederland (16 n.c. – 1904). 2de hersiene druk. Groningen : Wolters.
- LANGENDIJK, D. 1937. Staatsalmacht en de vrije skool. 's-Gravenhage: De Unie: *Een skool met den Bijbel*.
- LANGLEY, M.R. 1989. Guillaume Groen van Prinsterer (1801-1876). Potchefstroom : PU vir CHO. Reeks F2 (nr. 47).
- PLOEGER, J. 1942. 'n Inleiding tot die studie van die Christelik-nasionaal onderwijs in Suid-Afrika met besondere verwysing na die Zuid-Afrikaanse Republiek. Pretoria : UP. (M.Ed. Verhandeling.)
- SCHUTTE, B.C. 1984. Christelike onderwijs in 'n moontlike stelsel van religieuse en leuensbeskoulieke differensiasie in die RSA. Potchefstroom : PU vir CHO.
- SCHUTTE, G.J. 1977. Mr. G. Groen van Prinsterer. Goes : Oosterbaan en Le Cointre.
- SCHUTTE, G.J. 1989. Internasionale kontakten. (*In* De Bruijn, J. red. Bepaalde gebied. Aspekten van het protestants-christelike leuen in Nederland in de jaren 1880-1940. Baarn : Ten Have. p. 11-41.)
- SMIT, E.J. 1986. Die Doleansie en die manne van die Doleansie geweeg. (*In* Van der Walt, B.J. red. 1986. Die Doleansie: 1886-1986. Herdenking van 'n hervorming uit die 19de eeu. Potchefstroom : IRS. p. 4-10.)
- SMITSKAMP, H. s.a. Teen die ongelooft die Evangelie. (*In* Du Toit, S. s.a. Teen die revolusie die Evangelie. (Die betekenis van Groen van Prinsterer vir ons tyd.) Bloemfontein : Sacum. p. 13-90.)
- THERON, M. 1992. Model C – 'n nuwe uitdaging vir ouers. *Beeld*: 13, Feb. 20.
- VAN BRUMMELEN, H.W. 1986. Telling the Next Generation. Langham : University Press of America.
- VAN DER WALT, B.J. 1989. Antheunis Janse van Biggekerke (1890-1960). Potchefstroom : IRS/PUCHO. Reeks F2. (nr. 48).
- VAN DER VYVER, G.C.P. 1969. My erfenis is vir my mooi – Gedenkboek by die eeufees van die Teologiese Skool van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika en van die Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwijs. Potchefstroom : Calvin Jubileum Boekefonds.
- VAN DER VYVER, M.D. 1958. Die Christelik-Nasionale Onderwysbeweging op Steynsburg, 1904-1950. Potchefstroom : PU vir CHO. (M.Ed. Verhandeling.)
- VAN DER ZWAAG, W. 1981. De reformatoriese skool: geen "clock sonder klepel". Woord vooraf. (*In* Bregman C. & Kole, I.A. 1981 reds. 1981. Visie op het onderwijs. Contouren van een gereformeerde beskouing van de skool. Kampen : J.A. Kok. p. 23-27.)
- VENTER, E.L.J. 1929. Die verband tussen kerk en skool in Suid-Afrika. Amsterdam : H.A. van Bottenburg.
- WATERINK, J. 1941. De skool aan de ouders. Delft : Naamlose Vennootschap. W.D. Meinema.

- WATERINK, J. 1962. Grondslagen der didactiek. Kampen : J.H. Kok.
- WEILER, A.G., DE JONG, O.J., ROGIER, L.J. & MÖNNICH, C.W. 1963. Geschiedenis van de Kerk in Nederland. Utrecht : Aula-Boeken.
- WIRTZ, J.C. 1926. Bijdrage tot de geschiedenis van den schoolstrijd. Amsterdam : M.J. Spruyt.

